

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

УДК: 370: 159. 922. 73 В. І. БЕЗЛЮДНА**АКТУАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОТРЕБИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Комуникативна потреба належить до фундаментальних соціогенних потреб людини. Перші її прояви з'являються в ранньому онтогенезі і виступають ознаками соціалізації дитини. Маючи одну і ту ж природу, потреба у спілкуванні з дорослими та потреба у взаємодії з однолітками відіграють різну роль у загальному процесі психічного розвитку. Дякуючи контактам з дорослими, у дитини вибудовується загальна лінія особистісного становлення, формується зміст психічного життя, визначається його напрямки та темпи просування. Спілкування з однолітками сприяє розвитку динамічних, поведінкових структур особистості, забезпечує формування самосвідомості дитини. Через взаємодію з однолітками діти одержують можливість вправлятися у дотриманні моральних норм, уточнювати особистісні уявлення про стратегії міжособистісної взаємодії.

Питання розвитку комуникативної потреби детально проаналізовані в психологічній літературі. В роботах М. І. Лісіної, А. Г. Рузької, Л. Н. Галігузової [2; 3] розкривається природа даного явища, його основні показники і критерії розвитку, проаналізовано етапи становлення, динаміку змісту потреби. Порівняльні дослідження Р. І. Дерев'янка, Л. Б. Мітевої [1; 4] простежують відмінності у формуванні двох сфер спілкування в дошкільному дитинстві. Результати їхніх досліджень показали, що диференціація двох сфер спілкування розпочинається з кінця раннього дитинства. Спілкування з дорослими людьми залишається ведучою сферою комунікації дитини на протязі всього дошкільного віку, хоча спілкування з однолітками в цей період відбувається більш інтенсивно.

В генезисі потреби у спілкуванні дітей з однолітками виділяють два взаємопов'язані процеси: процес первинного становлення – розвитку та процес її якісної перебудови – модифікації. На думку М. І. Лісіної, розвиток потреби – це рух від її повної відсутності до оформлення у цілісний комплекс. Завершується дана стадія до кінця раннього дитинства. На цьому віковому етапі вона ще не має панівного значення (Л. Н. Галігузова). Всі подальші зміни пов'язані з якісними перетвореннями потреби по змісту, тобто з процесами модифікації. На протязі дошкільного дитинства виникають і розвиваються такі стимули, як: потреба у самовираженні, потреба у співпраці, потреба у повазі, у співпереживанні, у прагненні до творчої взаємодії (Р. К. Терещук, А. Г. Рузьська, В. Н. Крестьянінова). Кожна з цих потреб обумовлює певний комплекс поведінки дітей у колі однолітків. Так найбільш рання потреба у самовираженні виявляється в демонструванні одноліткам своїх досягнень у предметній і руховій сферах. Наступна модифікація потреби – потреба у співробітництві, породжує ініціативу у ділових контактах різних рівнів, від прагнення до власне ділових контактів, до співпраці в процесі творчості активності. Потреба у визнанні виступає важливою спонукуючою у всіх видах взаємодії дітей. Вона є однією з найбільш представлених у середньому дошкільному дитинстві. Старший дошкільний вік пов'язаний з активізацією потреби у співпереживанні, узгодженні позицій, взаєморозумінні. Саме даний вид потреби займе панівні місця в мотиваційному комплексі комуникативної взаємодії дітей на кінець дошкільного віку. Отже, виникнувши в кінці раннього дитинства, комуникативна потреба в подальшому видозмінюється і обумовлює зміну трьох якісних ступенів у спілкуванні дітей з однолітками: емоційно-практичного, ситуативно-ділового, позаситуативно-особистісного.

Самостійною лінією змін в області потребо-мотиваційного компоненту спілкування є ріст усвідомленості як самого процесу комунікації, так і його збудників. До середини дошкільного віку діти чітко усвідомлюють свою потребу у рівних партнерах і оцінюють уміння у цій області як позитивні, бажані якості.

Розвиток потреби у спілкуванні з однолітками залежить від багатьох факторів. Основну роль відіграють соціальні умови життя і виховання дитини: належний рівень взаємодії з дорослими людьми, наявність рівних партнерів по спілкуванню, різноманітність форм взаємодії, постійність контактів, включення у різноманітні форми діяльності і, насамперед, у провідний вид активності – ігрову діяльність. Дані фактори лише частково реалізуються в умовах сім'ї. Не дивлячись на всі переваги даного соціального інституту, він не має можливості створити для дитини необхідну ситуацію розвитку. Життя дитини проходить у вузькому

соціальному оточенні. У значній кількості дітей в сім'ї немає рівних партнерів по спілкуванню. Ця ситуація виникає не лише в сім'ях, де виховується одна дитина, але і в тих, де між дітьми існує значний віковий діапазон. Спостереження показують, що взаємодія як з молодшими, так і старшими братами та сестрами видозмінює характер контактів, позицію партнерів. Всі необхідні умови забезпечуються в умовах дошкільного закладу.

Як і всі особистісні утворення, комунікативна потреба може мати різні рівні розвитку та актуалізації. Сформувавшись до кінця раннього дитинства у цілісну структуру, вона супроводить увесь подальший процес соціалізації дитини. При певних умовах формування, розвиток потреби може загальмуватися. Уповільнення розвитку комунікативної потреби можна розцінювати як деприваційну ситуацію. Дитина, як складова частина всієї соціальної системи, повинна поступово засвоїти всю гаму багаточисельних ролей. Знання цих ролей засвоюється дитиною шляхом участі в соціальних контактах. Відсутність у соціальній структурі повноцінного спілкування з однолітками позбавляє дитину певного соціального досвіду. Депривація, у цьому випадку, виникає у зв'язку з дефектом засвоєння соціальних ролей, наслідком якого є недостатня, неповна соціалізація. Недостатній рівень сформованості потреби перешкоджає виконанню цілого ряду ролей, які будуть зустрічатися в подальшому житті дитини. Їй важче буде передбачати позицію партнерів у різних ситуаціях спілкування, адекватно оцінити і відреагувати на різні ситуації взаємодії.

Найяскравіше недостатній розвиток комунікативної потреби виявляється в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці. В молодшому та середньому дошкільному віці дане відхилення завуальовується віковими особливостями розвитку дитини.

Аналіз наукових досліджень показує, що явище уповільненого розвитку потреби у спілкуванні дітей з однолітками ще не дістало належної наукової розробки. В психолого-педагогічній літературі аналізуються різні відхилення в системі міжособистісної взаємодії дітей. Вони стосуються як комунікативної діяльності дітей, так і системи особистісних стосунків, які налагоджуються між ними. Недостатній рівень сформованості комунікативної потреби не виступав спеціальним предметом аналізу. Виділення відхилень у спілкуванні та стосунках у самостійні наукові проблеми стало можливим завдяки широкому використанню експериментальних методів вивчення взаємодії між дітьми (М. І. Лісіна, А. Г. Рузьська, Я. Л. Коломінський, А. В. Мудрик, Т. А. Репіна), розкриття природи явища (А. А. Рояк). Так в роботі Рояк А. А., труднощі у спілкуванні стали самостійним предметом дослідження. Це дало можливість виділити основні причини відхилень, простежити динаміку явища, його психологічну суть. В роботі виділено дві групи причин, які породжують відхилення у взаємодії дітей: операційні та мотиваційні труднощі. Серед мотиваційних механізмів найбільш патогенний вплив належить егоїстичним тенденціям, домінуванню мотивів, які не пов'язані з ігровою діяльністю дітей, перевазі авторитарних тенденцій. Отже, відхилення у взаємодії дітей пов'язуються з мотивами, які вже сформувалися, але по своїй суті є несприятливими для налагодження міжособистісних контактів. Несформованість комунікативної потреби фактично не піддається поглибленому аналізу. Є лише окрема вказівка про те, що в дитячих групах зустрічаються діти, у яких до моменту вступу в дитячий садок "потреба в однолітках, у спільних іграх з ними повністю відсутня".

На нашу думку, низький рівень комунікативності дітей в дошкільному віці пов'язаний не з відсутністю, а з недостатнім рівнем розвитку потреби у спілкуванні з однолітками. Підставою для даного твердження є швидкість і глибина тих змін, які виникають у дітей під дією корекційних впливів. Як показало проведене дослідження, цілеспрямовані впливи дозволяють досить швидко змінювати позицію дитини в колі однолітків, пробуджувати інтерес до оточуючих, актуалізувати прояв основних параметрів потреби. В умовах повсякденного життя ці зміни настають досить повільно і не завжди мають позитивне завершення. Ще однією підставою для даної позиції є аналіз поведінки дитини в ранньому онтогенезі. Як відзначають батьки, на другому – третьому році життя, дитина проявляла зацікавленість до однолітків, робила спроби наблизитися до них, на поведінковому і вербальному рівнях виявлялось прагнення до контактів з дітьми. На користь нерозвиненості потреби говорить і різне поєднання її показників. Потреба має певну логіку формування. В онтогенезі спочатку з'являються перші два показники і лише потім – третій і четвертий критерій: прагнення привертати увагу партнерів та чутливо ставитися до них. У дітей з недостатнім рівнем

сформованості потреби, спостерігається різне співвідношення даних показників. Дитина, уникаючи партнерів, не відгукується на доброзичливу увагу з їх сторони, може проявляти чутливість до їх оцінок. Причину цього явища слід шукати за межами власне комунікативної діяльності, в області самосвідомості дошкільника.

Нерозвиненість потреби іноді пов'язують з індивідуальними особливостями нервової системи дітей (А. А. Рояк). В цій ситуації спостерігається ототожнення двох явищ: несформованість потреби і низька комунікативність. Дані особистісні характеристики мають не лише різну природу, але й відрізняються загальною лінією генезису та особливостями прояву. Некомунікативність – це схильність дитини до інтровертованого стилю поведінки. Вона характеризується високою вибірковістю у контактах з однолітками, низькою інтенсивністю і екстенсивністю спілкування. Низька комунікативність пов'язана з типологічними особливостями дитини, з її генотипом. В той час як несформованість потреби є результатом соціального буття, особливістю розвитку мотиваційної сфери дитини.

Для диференціації цих двох явищ необхідно простежити декілька основних ліній: характер спілкування дитини з дорослими, співставлення її поведінки з особливістю поведінки батьків, аналіз специфіки емоційних проявів до однолітків, наявність парних зв'язків між дітьми. Спостереження показують, що низький рівень комунікативності – це риса, яка обумовлює загальний стиль поведінки в комунікативній сфері. Вона виявляється як у сфері контактів дитини з однолітками, так і у системі взаємодії з дорослими. Для дітей даного типу характерним є невисокий рівень ініціативи у спілкуванні, в той час як несформованість комунікативної потреби переважно виявляється у сфері спілкування з однолітками. Існують певні відмінності і у розвитку даних явищ. Якщо рівень сформованості потреби з віком підвищується, то низький рівень комунікативності не має позитивної вікової динаміки. Необхідно також відмітити, що особливості спілкування, які мають генетичні корені, виявляються не лише у дітей, але і у їх батьків. Отже, низька комунікативність – це вроджена схильність до не надто інтенсивного і екстенсивного спілкування.

Аналіз емоційних проявів показує, що у дітей з низьким рівнем комунікативності у ставленні до однолітків переважає нейтральна позиція. З одним-двома партнерами ці діти мають теплі дружні стосунки. В ситуаціях вимушеної взаємодії з оточуючими вони не виявляють різкого протесту. В повсякденному житті дані діти віддають перевагу спокійним видам діяльності разом з невеликою кількістю партнерів.

Несформованість потреби породжує значно прохолодніше ставлення до однолітків. У поведінці дітей зустрічається різка відмова від контактів з оточуючими, непривітність аж до агресивності та ворожості. Несформована потреба досить тісно переплітається з егоїстичними мотивами, недорозвиненістю соціальних емоцій. Якщо низький рівень комунікативності не пов'язаний з моральними рисами особистості, то несформованість потреби досить часто приводить до порушень норм співжиття. Все це говорить про те, що неактуалізована потреба вимагає своєчасної корекції.

Початковим етапом у цій роботі є діагностування міри відхилень у розвитку комунікативної потреби. Комплекс діагностичних процедур може включати: хронометровані спостереження за поведінкою дитини у колі однолітків, проєктивні методики, бесіди з дітьми та дорослими. Кожний з цих шляхів аналізу дозволяють розкрити важливі аспекти сформованості комунікативної сфери. За допомогою хронометрованого спостереження можна простежити реальні поведінкові тенденції дитини в колі однолітків, її схильність до ізольованої, відстороненої позиції. Проєктивні методики пов'язані з аналізом усвідомлення дитиною свого соціального "Я", розуміння внутрішньо-групових стосунків (методика Р. Жиля, тест тривожності Р. Темпл, М. Дорки, В. Амен). Оскільки одним з наслідків ігнорування дитиною однолітків є погіршення її став усю, доречним буде проведення соціометричних обстежень груп, в яких виховується дана дитина. Соціометрія дасть можливість простжити глибину порушень у стосунках дітей: чим чіткіше простежуватиметься холодність у ставленні однолітків, тим інтенсивнішою повинна бути корекційна робота по взаємному наближенню дітей.

Потреба у спілкуванні з однолітками є комплексною характеристикою. Вона включає декілька взаємопов'язаних показників. Основний акцент в психологічній літературі

спрямовується на чотири основні критерії даного явища: увага до партнера, бажання пізнати його; емоційне ставлення до впливів партнера; прагнення привернути увагу партнера; чутливість до його афективної оцінки (М. І. Лісіна, А. Г. Рузська). Для успішної корекції необхідно простежити, які з цих критеріїв є найбільш загальмовані. Спостереження показують, що несформованість простежується у всіх показниках комунікативної потреби, але найчіткіше відхилення простежуються у таких показниках як емоційне ставлення до впливів партнера та чутливість до його ставлення. Цікавим є той факт, що у дітей з несформованою потребою у спілкуванні простежується прагнення привертати до себе увагу однолітків, хоча вона певним чином видозмінена. Якщо у дітей це основа для подальшої взаємодії з оточуючими, то у даному випадку це один з виявів потреби у самопрезентації, яка веде до самоутвердження через позитивне оцінювання з боку партнерів. Даний варіант самовияву активізується при умові участі у даному процесі авторитетного дорослого. Дітям до вподоби, коли вихователь позитивно оцінює їх перед іншими дітьми, схвально відгукується про результати їх діяльності, особистісні досягнення. Про своєрідний характер поведінки дітей свідчить також той факт, що на вербальному рівні вони підтримують розмову про дружбу, товаришування. Спілкуючись з дорослими, діти засвоїли правила і норми співжиття, тому у них є уявлення про дружбу. Розмовляючи з дорослими, діти не заперечують, що у них також буде товариш. Вони висловлюють судження з приводу того, яким він буде, як вони разом будуть гратися. Основні відхилення з'являються на поведінковому рівні: діти уникають спільних ігор, ігнорують запрошення однолітків, не виявляють зацікавленості діяльністю оточуючих, віддають перевагу індивідуальним заняттям.

Недостатній розвиток потреби може виникати під впливом багатьох обставин. Більша частина з них пов'язана з особливостями сімейного виховання, тими соціальними умовами, які обумовлюють формування особистісних новоутворень. В психолого-педагогічній літературі відхилення у розвитку комунікативної сфери дітей найчастіше пов'язують з помилками сімейного виховання (Л. А. Абрамян, А. В. Алексеева), особливостями сімейних стосунків (Т. В. Нещерет, Т. О. Репіна), структурою сім'ї (В. М. Іванова). Наше дослідження спрямовувалося на виділення тих факторів, які гальмують розвиток комунікативної потреби, перешкоджають формуванню мотиваційних компонентів спілкування дітей з однолітками. З цією метою аналізувалися такі сторони життя і виховання дітей експериментальної групи як структура сім'ї, характер стосунків між дорослими членами сім'ї, наявність відхилень у психологічному кліматі сім'ї, ставлення батьків до дитини та її виховання, стиль спілкування батьків з дитиною, час вступу дитини в дошкільний заклад, регулярність відвідування дитячого садка.

Отримані результати показують, що взаємозв'язок комунікативної потреби з особливостями життя і виховання дитини має дещо інші закономірності, ніж розвиток змісту комунікацій, стилю спілкування, формування системи комунікативних умінь. Несформованість потреби найтісніше пов'язана з такими характеристиками як структурою сім'ї, позиція батьків стосовно взаємодії дітей з однолітками, пізні входження дитини в широкі соціальні кола, непостійність взаємодії з рівними партнерами. Такі важливі характеристики як психологічний клімат сім'ї, культура спілкування батьків з оточуючими, стиль спілкування дорослих з дітьми не мають суттєвого впливу на актуалізацію комунікативної потреби. Ці сторони життя визначають інші аспекти комунікативної сфери. Перш за все вони обумовлюють зміст спілкування, характер контактів дитини з однолітками.

Структура сім'ї включає декілька параметрів. Найважливішими з них є цілісність даного соціального інституту, представленість поколінь в сімейному об'єднанні, наявність дітей у сім'ї та їх кількість. У відповідності з цим виділяють повні і неповні сім'ї, прості і складні, бездітні, багатодітні сім'ї, сім'ї з 1-2 дітьми. Аналіз структури сімей експериментальної групи показує, що діти з відхиленнями у спілкуванні з однолітками виховуються переважно у повних двопоколінних сім'ях. За даними соціологічних досліджень, це найбільш стабільне утворення, яке представляє основну категорію сімей. Порівняння відсоткового співвідношення трипоколінних сімей в експериментальній і контрольній групах свідчить про певну залежність характеру спілкування дітей з оточуючими від особливостей виховання в сім'ях даної структури (коефіцієнт зв'язку 04). Аналіз питання про основних вихователів дітей до вступу в дошкільний заклад показав, що залежність спілкування дитини з

однолітками від наявності впливу прабатьків значно вище вказаного показника. Це обумовлено тим, що частина дітей виховується прабатьками за межами батьківської сім'ї. В процесі обстеження виявилось, що поодаль від батьків виховується близько двадцяти відсотків дітей експериментальної групи. Вивчення умов, у які потрапляє дитина при такій організації життя показує, що основною метою, яку ставлять перед собою прабатьки, є перш за все питання догляду за дитиною, забезпечення її здоров'я. У відповідності до даної позиції багато з прабатьків свідомо оберігають дітей від контактів з однолітками, тим самим гальмуючи природну лінію розвитку комунікативної потреби. Довготривале перебування дітей в емоційно насиченому середовищі, характерними особливостями якого є менша вимогливість, нижча динамічність, м'якість стосунків позначається на формуванні поведінкових структур дитини. Під впливом такого спілкування у неї формується розсудливість, посидючість, урівноваженість. Дані якості належать по позитивного потенціалу дитини, але в дитячих об'єднаннях ці діти почувають себе досить невпевнено, скуто. Відрив від сімейного колективу небезпечний і в плані змін у ставленні батьків до дитини. Рідко зустрічаючись, вони проявляють надмірну ласку, чи навпаки надмірну суворість, з метою подолання розбещуючого впливу прабатьків. Таким чином, якщо враховувати не лише наявність трипоколінної сім'ї як такої, а розглядати це питання з точки зору основних вихователів дитини, то одержані результати досить чітко показують залежність між участю прабатьків у вихованні дітей і наявністю у них відхилень у розвитку комунікативної потреби. За даними соціологічних досліджень, діти дошкільного віку забезпечені доглядом прабатьків приблизно на двадцять п'ять відсотків. В експериментальній групі бабусями виховувалося близько половини дітей, до того ж багато з них знаходилися далеко від батьків. Одержані дані змусили нас звернутися до вивчення умов, які виникають при злитті батьківського і прабатьківського впливу. Наявність трьох поколінь значно змінює життя сім'ї. Згідно соціологічних і педагогічних досліджень (Харчев А. Г. Янкова З. А, Іванова В. М.) в сім'ях даної структури значно частіше виникають нестійкі внутрісімейні стосунки. З іншої сторони, в цих сім'ях більш раціональний розподіл педагогічних сил. Обстеження сімей експериментальної групи показало, що найбільші розбіжності у виховних впливах батьків і прабатьків простежується в характері спілкування. Серед різних відхилень, які виникають в системі міжособистих стосунків дітей з однолітками несформованість комунікативної потреби найтісніше пов'язана з умовами виховання в трипоколінній сім'ї. Необхідно відмітити, що дана залежність має позитивну вікову динаміку. На протязі дошкільного віку залежність між формуванням потреби у спілкуванні з однолітками і опікаючим вихованням в умовах сім'ї падає. Якщо серед дітей, які не виявляли прагнення до контактів з однолітками в середній групі вихідцями з трипоколінної сім'ї була кожна третя дитина, в старшій – кожна четверта, то в підготовчій – лише кожна восьма.

Аналіз впливу неповних сімей на розвиток спілкуванні дітей з однолітками показує, що в даному випадку структура сім'ї не є визначальним фактором. Лише незначна кількість дітей експериментальної групи виховувалася в сім'ях даного типу. Підсумовуючи розгляд даного питання, можна зробити висновок, що на формування комунікативного потенціалу дитини впливає не стільки структура сім'ї сама по собі, скільки система виховання, яка сформувалася. Наявність великої кількості дорослих в сім'ї приводить до збільшення опіки і уваги, спрямованих на дитину. Така увага, невідкоректована контактами з широким соціальним оточенням, негативно впливає на формування комунікативної і мотиваційної сфери дітей. Продовжуючи активно спілкуватися з дорослими, діти не відчують потреби у контактах з рівними партнерами. Це видозмінює не лише їхню поведінку, але й викликає небажані зміни в емоційній сфері. На поведінковому рівні неактуалізованість потреби виявляється у відстороненій позиції дитини в колі однолітків, небажанні приймати участь у групових формах взаємодії, виборі індивідуальних форм діяльності. У ставленні до оточуючих виявляється холодність, недружелюбність, байдужість. Даний характер взаємодії є не лише непродуктивним, але й несприятливим для загального розвитку дитини. Як показують дослідження, проведені під керівництвом М. І. Лісіної. спілкування дитини з дорослими не може замінити їй взаємодію з рівними партнерами ні по функціях, ні по механізмах впливу на особистість.

Необхідність належного розвитку комунікативної потреби в дошкільному дитинстві обумовлена тим, що саме даний період є сензитивним в плані формування мотиваційних

аспектів спілкування. Умови розвитку комунікативної потреби в молодшому шкільному віці є менш сприятливим. Як показують дослідження В. Мудрик, Я. Л. Коломінського, навчальна діяльність у цьому плані має менші потенційні можливості у порівнянні з сюжетно-рольовою грою.

Недостатній розвиток потреби у спілкуванні негативно впливає як на особистісний розвиток дитини, так і на життєдіяльність групи. Відсторонена позиція окремих дітей породжує холодність, недружелюбність з боку партнерів. Соціометричні обстеження показують, що основою негативних виборів досить часто виступає саме ізольованість дитини.

Помічаючи її холодність, байдужість, однолітки відповідним чином реагують на дану ситуацію. Все це приводить до зниження виховного потенціалу групи, послаблює ефективність міжособистісної взаємодії.

За умов недостатнього розвитку потреби в контактах з однолітками в умовах дошкільного закладу дитина потрапляє у складну суперечливу ситуацію. Виникає розбіжність між її особистісними прагненнями і соціальними умовами життя. Дитина не лише змушена на протязі довготривалого періоду знаходитися в широкому соціальному оточенні, але й, так чи інакше, вступати у міжособистісну взаємодію, приймати участь у загально-груповій діяльності. Дана ситуація викликає зайві емоційні напруження, активізує дію захисних механізмів.

Поведінка дітей з недостатньо сформованою потребою в спілкуванні не має різких дезадаптивних форм. Це не стільки агресивність, скільки непривітність, замкнутість, відособленість дитини. У зв'язку з цим, дане відхилення часто залишається непоміченим дорослими. Вихователі і батьки своєчасно не змінюють ситуацію. Неувага зі сторони дорослих може приводити до виникнення і закріплення вторинних відхилень як в мотиваційній сфері дитини, так і в її поведінці. Навіть за умови позитивних стосунків з вихователем, дитина з небажанням ставиться до відвідування дошкільного закладу. Це приводить до послаблення зв'язків між основними соціальними інститутами, які здійснюють виховну функцію. Помічаючи небажання дитини відвідувати дитячий садок, батьки втрачають віру в ефективність суспільного виховання.

Недостатній рівень сформованості комунікативної потреби в дошкільному віці є досить поширеним явищем. У зв'язку з більш пізнім вступом дітей в дошкільні заклади, що є характерним для сучасного періоду життя, кількість таких дітей буде постійно зростати. Аналіз вікової динаміки даної форми відхилень у комунікативній сфері дітей показав, що в цілому у даному явищі простежуються позитивні тенденції. Якщо в молодшій групі серед дітей, що мали різноманітні відхилення в системі міжособистісних стосунків з однолітками п'ятдесят три відсотки дітей мали неактуалізовану комунікативну потребу, то в підготовчій групі вони складають лише тридцять сім. Це говорить про те, що з віком все менше стає дітей, у яких потреба в спілкуванні не дістала належного розвитку. Покращуються і стосунки даних дітей з дорослими. Якщо в молодших групах близько половини дітей уникали контактів з вихователями (43%), то до кінця дошкільного віку такий стиль спілкування залишився лише у третью частину дітей (31%).

Негативні наслідки, які виникають у зв'язку з відхиленнями у формуванні мотиваційної сфери, широка представленість даного явища вимагають своєчасної його корекції. В психолого-педагогічних роботах запропоновано цілий ряд шляхів впливу на комунікативну сферу дитини, включення її в систему міжособистісних зв'язків: організація невеликих угруповань дітей на основі спільних інтересів та симпатій (Максимова Р. А.); формування у непопулярних дітей певних соціальних навичок спілкування (Счастлива А. М); організація діяльності дитини з привертанням до неї доброзичливої уваги партнерів (Смирнова Р. А.).

Корекційна робота повинна організовуватися з дотриманням певних принципів. До найважливіших можна віднести:

- корекційні заходи повинні відповідати принципу добровільності. Не повинно бути натиску на дітей, примусового включення в ігрові об'єднання однолітків;
- виховні впливи повинні викликати позитивний емоційний відгук у дитини;
- робота повинна організовуватися у відповідності з принципом активності як самої дитини, так і її однолітків;
- корекційна програма повинна передбачати внесення змін не лише на поведінковому, але, перш за все, на мотиваційному рівнях.

При організації корекційної роботи необхідно враховувати загальну логіку формування потреби у спілкуванні. Як показали дослідження М. І. Лісіної, А. Г. Рузької, вихідними для виникнення комунікативної потреби в ранньому онтогенезі є потреба у нових враженнях, у активному функціонуванні, потреба у спілкуванні з дорослими, а в дошкільному віці мотиваційна сфера дитини збагачується, але вищеназвані стимули зберігають свою дієвість. Взаємодія дітей повинна організовуватися так, щоб задовольнялася потреба у нових враженнях, пробуджувався інтерес до об'єктивних і суб'єктивних якостей партнера. Корекційні вправи повинні стимулювати поведінку, адекватну ситуації спілкування. Особливу увагу необхідно приділити основним умовам виникнення потреби. Експериментальні дослідження показують, що вирішальна роль у формуванні потреби у спілкуванні з однолітками належить організації дорослим суб'єктивної взаємодії між дітьми, яка здійснюється в ході спільної діяльності. Виділяють два фактори, які домінують у формуванні комунікативної потреби: предметна взаємодія дітей і вплив дорослого. Предметна взаємодія в ранньому дитинстві розцінюється як головний фактор впливу на розвиток комунікації. В дошкільному віці на зміну предметній діяльності приходить ігрова діяльність. Тому при організації корекційних впливів увагу необхідно спрямовувати на організацію не предметної, а ігрової взаємодії, яка створює ширші можливості для особистісного самовияву партнерів.

Корекційна робота повинна включати два основні напрямки:

- корекційна робота з дитиною, що має проблеми у формуванні комунікативної потреби;
- робота з однолітками по включенню дитини в колектив, підвищення її соціометричного статусу.

В роботі з дітьми можна виділити декілька найважливіших ліній корекційних впливів:

- пробудження у дитини інтересу до світу однолітків;
- активізація механізмів атрибутивної проєкції.

Основна мета першої лінії – активізація соціальної перцепції дитини, переорієнтація її уваги зі світу предметів на світ людей. Ефективність даного шляху значною мірою залежатиме від введення належного мотиваційного компоненту. Спостереження за іграми однолітків може пропонуватися як основа для складання розповідей, описів на дану тему, інформування дорослих про поведінку однолітків, виконання малюнків відповідного сюжету. Для спостереження повинні пропонуватися яскраві, емоційно насичені епізоди групового життя. Важливим елементом даної ситуації повинні бути позитивні коментарі з боку дорослих. На даному етапі не слід надто активно спонукати дитину до включення в ігрові об'єднання. Це може викликати емоційне напруження дитини, настороженість і, як наслідок, знову ізольовану, відокремлену позицію в колі однолітків. Дитина залишається ще пасивним але не байдужим спостерігачем.

При формуванні інтересу дитини до світу людей доцільно вибирати партнерів, до яких найлегше виникають емпатійні почуття: це діти молодших вікових груп, однолітки, які в силу об'єктивних обставин частіше є наближеними до вихователя, діти, до яких оточуючі проявляють піклувальне ставлення. Особливу увагу необхідно звертати на вияв особистісних симпатій дитини. Хоча дитина тримається ізольовано це не означає, що вона зовсім не виявляє вибірковості у своїх відношеннях до однолітків. Симпатія має низький рівень дієвості, але все ж є сприятливим фоном для формування стосунків між дітьми.

З колекційною метою можна використати ситуації включення дитини в підготовку атрибутів для дитячих ігор, створення певних умов для розгортання ігрової діяльності однолітків. Відокремленість від майбутніх партнерів у даному випадку відбувається за часовими параметрами. Під керівництвом дорослого дитина вводиться в ситуацію підготовки до ігрової діяльності. У порівнянні з попередніми ситуаціями зростає рівень активізації дитини, змінюється характер її зв'язків з оточуючими. Дії дитини безпосередньо спрямовані на уявних партнерів. Як показують спостереження, за таких умов дитина швидше погоджується на взаємодію з партнерами, на включення в ігрове об'єднання однолітків, не уникає гри, яка починає розгортатися. Використовуючи даний прийом необхідно запобігати можливому виникненню егоїстичних тенденцій у поведінці дитини.

Розвиток атрибутивної проєкції передбачає формування у дитини уявлень про те, як її сприймають однолітки. З цією метою можна використовувати різноманітні аутосоціометричні

обстеження, включення дитини в експериментальні ситуації, у яких вона відчувала б позитивне ставлення партнерів.

Важливим напрямком корекційної роботи є висвітлення для дитини переваг спільних ігор. З цією метою створюються ситуації, в яких дитині не вдається одержати бажаний результат без участі рівних партнерів. При використанні цього прийому можна видозмінювати рольову і статусну позицію партнерів. Загальний принцип організації контактів дітей є поступова активізація особистісних компонентів взаємодії. Здійснюється поступовий перехід від спільної діяльності, центром якої виступає ігрова взаємодія, до міжособистісного спілкування, в основі якого лежить реалізація особистісного мотиву.

При організації корекційної роботи необхідно враховувати, що найбільш значимими в системі міжособистісних зв'язків є лінії взаємних виборів. Тому наближаючи дитину до колективу однолітків, пробуджуючи у неї інтерес до міжособистісної взаємодії варто потурбуватися про формування парних контактів на основі взаємної симпатії. Плануючи роботу у цьому напрямку, психолог розпочинає роботу з вивчення результатів соціометричних обстежень. Головна мета – виділити партнера, який не ігнорує дитину, погоджується на взаємодію з нею, а з іншої сторони є приємним для неї самої. Ефективними прийомами може бути організація спільних видів діяльності, просторове наближення дітей один до одного, вербалізація особистісних стосунків. Останній прийом сприяє усвідомленню дитиною своєї соціальної потреби і способів їх реалізації.

Самостійним напрямком корекційних впливів є робота спрямована на покращення соціометричного статусу дитини з неактуалізованою потребою у спілкуванні з однолітками. Обстеження показують, що некоммунікбельна поведінка дитини, її відстороненість від колективу, небажання підтримувати контакти з оточуючими викликає відповідну реакцію однолітків. Чим старші діти, тим більш негативно вони оцінюють даний тип поведінки. Включення дитини в колектив, вимагає пробудження інтересу до неї з боку однолітків, бажання прийняти її в свої ігрові об'єднання. З цією метою виховні впливи можна спрямовувати по двох лініях: пробудження інтересу до дитини, як до бажаного партнера по спілкуванню та діяльності та формування нового ставлення до неї, як до цікавого суб'єкта пізнання.

Для підвищення ефективності корекційної роботи, прискорення позитивних змін у розвитку потреби позитивну роль відіграє налагодження взаємодії основних соціальних інститутів, які приймають участь у вихованні дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деревянко Р. И. Особенности мотивов общения со взрослыми и сверстниками у дошкольников: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. – М., 1983.
2. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986.
3. Митева Л. Б. Соотношение уровней общения со взрослыми и со сверстниками у дошкольников: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1984.
4. Развитие общения дошкольников со сверстниками / Под ред. А. Г. Рузской. – М.: Педагогика, 1989.

Одержано редакцією 05.04.2001.

УДК: 371: 159. 922. 73 Н. М. ГОРОПАХА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ ІНТЕРЕСУ ДО ПІЗНАННЯ ПРИРОДИ

Значення природи як засобу виховного впливу на дитину важко переоцінити. Вона є тим найпершим матеріалом, на основі якого починає формуватися багатогранна особистість. Зачудування перед величчю і таємничістю Природи, її щедрістю, і разом з тим невблаганною силою – це зародок віри у космічні зв'язки і верховенство Всевишнього. Дуже важливо, щоб уже з перших років життя маленька людина відчувала свою єдність з природою, навчилася черпати з цього цілющого джерела для свого здоров'я – фізичного, духовного, психічного.

Систематичне, цілеспрямоване спілкування дошкільнят з природою сприяє вихованню у них емоційно-позитивного, турботливого ставлення до неї. Діти навчаються бачити красу

ЗМІСТ

Воробйов А. М. До проблеми психічної депривації в дитячому віці у сучасній соціальній ситуації	3
Янциур М. С., Дем'яненко І. О. Стан професійного самовизначення учнів IX та XI класів у сучасних умовах	8
Димченко С. С. Психологічні особливості самостійної роботи в класі диригування	16
Іванюта О. В. Теоретичні аспекти вивчення візуального мислення	19
Главінська О. Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності	23
Марченко О. М. Особливості мотивування учіння старшокласника за умови впровадження нових інноваційних технологій навчання (10-11 класи)	27
Цуканова М. С. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх	31
Філоненко М. М. Формування спостереження і спостережливості у процесі сприймання об'єктів та явищ навколишнього середовища	34
Яцюк Н. О. Емоційна підтримка як важливий компонент виховного процесу	37
Безлюдна В. І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку	41
Горопаха Н. М. Психологічні основи формування у старших дошкільнят інтересу до пізнання природи	49
Поніманська Т. І. Психологічні особливості підготовки студентів до гуманістичного виховання	54
Маліновська Н. В. Психологічні механізми навчання старших дошкільників переказування художніх творів	57
Дичківська І. М. Антропологічний принцип розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки	60
Косарева О. І. Застосування методів ігрової адлеріанської терапії у встановленні контактів з дітьми дошкільного віку	63
Терешко Л. В. Розвиток зв'язного мовлення в загальному контексті навчання і розвитку дітей дошкільного віку	67
Назаревич В. В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально-дезадаптованими дітьми дошкільного віку	70
Пальчевський С. С. Суггестопедичний метод Г. К. Лозанова	75
Литвиненко С. А. Виховання як соціально-культурний феномен	80
Колупасва Т. Є. Молодіжні проблеми в Україні: шляхи реалізації	85
Машкіна Л. А. Формування психологічної культури майбутнього педагога	90
Станіславська К. Шляхи активізації пізнавально-творчої діяльності студентів мистецьких вузів	93
Кочубей Л. В. Формування навичок діалогічного мовлення на уроках з російської мови	98
Яцейко В. А., Сех І. С. Формування професійного мислення у студентів при виведенні природних понять	101
Титаренко В. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання учнів у процесі трудового навчання	108
Козяр М. М., Гордійчук І. І., Вовк В. Ф., Лебедюк Є. А. Теоретичні основи побудови системи задач з інженерної графіки	113
Лісневський А. В. Шляхи активізації навчально-виховного процесу у вузі	117
Онищук В. І. Читання нот з аркуша як важливий чинник професійної підготовки виконавців на духових інструментах	121
Петренко О. Б. Гендерні тенденції у практиці виховання	124
Юсупова М. Ф., Сидоренко В. К. Передумови використання комп'ютера в процесі навчання графічним дисциплінам	128
Петренко В. В. Формування політичної культури учнів – одна із необхідних умов громадянськості особистості	135
Середюк Л. А. Особливості самовираження сучасних старшокласників	141
Бричок С. Б. Особливості навчального процесу в церковнопарафіяльних школах Волині кінця XIX – початку XX ст.	144
Відомості про авторів	150

Наукове видання

**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання
в закладах освіти**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Безлюдна В. І.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Бондаря А. М.

Здано до набору 01.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 18,81. Обл. вид. арк. 19,36. Замовлення № 128 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378ББК 74.20